

TÁRCZA.

KURUCZ-SOROZÁS 1753-BAN.

Z 1753-ik év sok gondot hozott Mária Terézia kormányának. A pozsonyi és bécsi urak rémülettel vélték látni, hogy készül valami az Alföldön. Az a méreteiben nevetségesen jelentéktelen kavarodás, melyet Törő-, Pethő- és Bujdosó-féle zendülésnek szoktak nevezni, nem érdemelte meg ugyan a legkisebb figyelmet sem s legelső jelentkezésében elfojtották az érdekelt megyék és a jász-kunok fegyveresei, de mert az elfogottak vallomásaiban megjelent Rákóczi és Bercsényi neve, kik a lengyel határon, mások szerint a Vaskapunál várják az új életre kelt kurucz-mozgalom kitörését, továbbá Halász Zsigmondé, Nagy Frigyes ezredesé s Vértessyé, a Péro-lázadás idején szerepelt szentandrászi bíróé, a kormány helyesnek tartotta a legszélesebbkörű óvintézkedéseket tenni meg, hogy a súlyosnak hitt veszedelmet megelőzhesse. Egyszerre felfordult a sorsát addig békésen viselő ország, de nem a kuruczok, hanem a kormány intézkedései miatt. Szigorúan őrzik az utakat, átjárókat, szorosokat, gázlókat; örökre megemlegette, a kit kellő igazolás nélkül idegen vidéken ért ez az idő, annyi hercezhurczán, kihallgatáson kellett keresztülesnie. A protestáns törvényhatóságok (a mozgalom kétségkívül protestáns színezetű), hogy lojalitásukat bebizonyítsák, versenyeznek a katolikusokkal a hajszában, eredmény persze nincs, legalább is nem olyan, melyet a felsőség eleinte várt. Egyetlen előkelőbb embert sem sikerült a mozgalomba komolyan belekeverní s kénytelenek belátni, hogy igazi népforradalom volt készülöben, az pedig nem veszedelmes a feudális Magyar-

országban, hol, ha nincs nagyhatalmú, tekintélyes vezér, sereg sem akad valamirevaló. Rákóczi és Bercsényi régen halott, csak hűséges népük vágyakozásában élnek,¹ Halász Zsigmond akkor tér ugyan vissza hazájába, de megtört testtel és elborult lélekkel, Vértessy pedig régen befejezte a neki jutott kicsiny szerepet. Néhány halálítélet és bebörtönzés s azzal az egész veszedelemnek vége; a helytartótanács nyugodtan másfelé fordíthatta tekintetét.

De kezdetben, mint mondtuk, a dolog nem látszott ily ártatlannak, legalább a kormány intézői előtt nem. Maga Mária Terézia is sokat foglalkozik a mozgalommal s annak szereplőivel, még a csak mellékesen beleártottakkal is, kik sohasem hihették volna, hogy ügyük békésebb időkből a királynő elé kerül. Így jutott fel Bécsig három bihari szegénylegény, Takó Mihály, Balás István és Budai Miklós esete, mely a maga kisszerűségében annál jellemzőbb fényt

¹ Thaly (III.) Rákóczy Györgyre, a fejedelem ifjabb fiára és párthíveire gondol. (Adalékok az 1735-iki Péro s az 1754-iki Törő, Pethő és Bujdosóféle népforgás történetéhez. *Századok*, 1870. évf. 38. l.) Kétségtelenül azért, mert a fennmaradt forrásanyagot (a kiadatlant t. i.) csak kis részben ismervén, nem gondolta, hogy az elköltözöttre ilyen kapcsolatban hivatkozás történhessék. Pedig itt, mint az együttemlítése Bercsényivel, már önmagában eldönti, bizonyára az elhunyt fejedelemről van szó. Az egykorú Schmidt főhadnagy, ki jelen volt a foglyok első kihallgatásán, Fáy századoshoz írt jelentésében (1753 június 7. Turkeve. *Orsz. levéltár, helytartótanácsi osztálya. Miscellanea* Fasc. 52. No. 263. szám alatt) ugyan szintén «junger Fürst Rákóczi»-ról emlékezik meg, de ez a jelző semmi más, mint a rodostói halálesetről pontosan tudó német katonatiszt rationalistikus hozzátoldása, ki a Rákóczi nevet hallva, azonnal a még előre, tehát az ifjabb Rákóczira vélt ismerni. A nép gondolatvilágához közelebb álló békésmegyei hatóság felterjesztésében, mikor Rákócziék említéséhez ér, kereken kimondja, hogy «miseri rustici cum mortuis demerantur». (*Miscellanea*, 1753 június 6., Gyula.) Ez a nép tudniillik nem akarta hinni, hogy a fejedelem meghalt, vagy legalább is könnyen hitelt adott az ellenkező híresztelésnek. Andreas Kienast is, ki pedig a mozgalom természetét egészen félreértve, nem hajlandó azt tisztán népforgás eredményének tekinteni, elismeri, hogy Rákóczy Györgyről ez esetben nem lehet szó (König Friedrich II. von Preussen und die Ungarn. *Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs*. 1895. évf. 292. l.). Az a néhány kálvinista deák, ki a mozgalmat kipattantotta, természetes, hogy a bujdosó fejedelem visszatérésének legendájával próbált társakat toborzani annál is inkább, mert talán maga is hitt benne, hiszen a XVIII. század derekáig sok helyütt még a hatóság is kutatott a majd itt, majd ott feltűnő, valójában régen elhalt fejedelem után (Kienast i. m. 290. l.).

vet a nép s az itt tanyázó idegen katonaság viszonyára s a hadsereg az előírásához mindenben ragaszkodó, kivételt nem ismerő magartására, még olyan ujonczokkal szemben is, kiknek besorozását kétségtelennek tartott politikai szükség javasolta.

Hogy a magyar az idegen katonaságért sohasem lelkesedett, az bizonyos. Nem is volt reá oka. Összetűzésekre is van példa elég, de ezek elintézése nem a magasabb hatóságokra várt, az uralkodóra semmi esetre. S hogy a három említett szerencsétlen rosszabbul járt, annak oka a hibásan kiszemelt pillanat, mert a mit ők június 15-én a szalontai belső csapszéken elkövettek, «történt éppen azon üdő tájban minek utánna tekintetes nemes Békés szomszéd vármegyében Kurucz név alatt fel támadt tolvajok Tur várossában és határjában el fogattattak volna és már afféle Zenebonáskodó nép köszt a Zendülés meg lett volna».¹

A három magyar bizonyára hallott egyet-mást a szomszédmegyei eseményekről, de emellett az előbb vázolt, országszerte általános intézkedések is szeget üthettek fejükbe, mert ugyan kitört belőlük az elfojtott virtus s valamennyi tanú egyetért abban, hogy ők voltak a támadók. A tényt illetőleg az elsőnek kihallgatott a dolgot úgy adja elő, hogy a «deutrális napon a város csapszékén lévén a deutrális személyekkel, az holott mostani inqvarterizált nemes militiabeli négy katona is becsületessen mulatott illő csendességgel, az kik is maguk köszt tánczolván, a deutrumban specificált személyek közül Takó Mihály felkelvén ülő helyébül köziben ment a militiabeli német katonáknak fejszével, az fejszét táncz közben orrok alatt forgatván azokat magok mulatságoktul impediálta s a tánczbul ki üszte. Melyre a fatens és töb becsületes emberek is ros szándékárul és igyekezetirül intvén, mondották nevezet Takó Mihálynak, hogy békét ezen izgágának látod most is micsoda támadás vagyon, nem jó következik belőle, melyre felelt Takó Mihály: nem bánom az ördög attát, *azt akarnám, hogy most is az uczán nyargalódná a kurucz*, mert meg nem fogának az ármások».² Másik jelenlevő szerint a támadásban Balás István is részt vett,³ előbb említett társa pedig azt hangoztatta, hogy «magyar világ van most».

A vasasokat nagyon meglephette a barátságtalan fordulat, mert

¹ Tanuvallatás Légrády László szolgabíró és Gubernáth János esküdt előtt. 1753. július 24. Szalonta. — *Orsz. levéltár. Miscellanea* (helytartótanácsi osztály) Fasc. 52. No. 263.

² Debreczeni András vallomása. U. o.

³ Darvas Mihály vallomása. U. o.

feltűnően anyámasszonyos viselkedést tanusítottak. «Észre vévén a kvartélyos katonák is, hogy veszekedésre czélozó szándékjok vagyon említett deutrális személyeknek, a pincze tornáczában mentek a katonák és ottan ittak, de oda is utánnok mentek és gonosz szándékjokat tellyesíteni akarván, onnan is ki mentek előlök a kvartélyosok és ők mindenütt utánnok mentek botokkal». ¹ Végül is «a német katonákat kiverték a pinczébül, úzvén a kvartély háznak szegeletéig». ² Mikor pedig a város fegyveresei el akarták őket fogni, «Takó Mihály baltával, Balás István hasáp fával, Budai Miklós pedig késsel defendáltak magokat». ³

Természetesen, a megyének sem kellett több. Beöthy Mihály alispán kapott az alkalmon, hogy a vásárhelyi és turi lázadás messzeágazónak hitt szálai felkutatásában ő is kitüntetheti magát és augusztus 8-án az egész ügyet felterjesztette a helytartótanácsához. ⁴ Még természetesebb, hogy onnan csakhamar rendeletet vett, mely szerint a «nem kívánatos» szavakat ejtő legényeket a leggondosabban őriztesse s derítse ki, hogy az ország területén észlelt elégületlenekkel milyen kapcsolatban állanak. ⁵ De itt már csütörtököt mondott a szolgálatkész alispán, illetőleg helyettesének buzgólkodása. A vádlotakból semmi fontosabb dolgot kicsikarni nem tudott, jóllehet, mint mondja, szigorúbb fenyegetéseket is alkalmazott velük szemben. Folyton azt erősítették, hogy a zendülés színhelyén sohasem jártak, ott senkit nem ismernek s akkoriban még mitsem hallottak az egészről. Csak annyit ismertek be, hogy összekülönböztek a német katonákkal, de egyikük még azokkal szemben is hangsúlyozta, hogy: «Én nemes ember és szintén olyan katona és *labancz* vagyok, valamikor a királyné parantsollya el kel mennem». Nekik tehát semmi közük a zendülőkhöz. «Azt gondolván — teszi hozzá a helyettes alispán, valószínűleg hogy lerontsa a védekezés értékét —, hogy Ő Felségének valamennyi híve *labancz-elnevezésnek* örvend». ⁶

Azonban annyi tanú egybehangzó állításával szemben tagadásuk mit sem használt s a helytartótanács, bár a lázadókkal való egyetértésüket bebizonyítani nem sikerült, mindhármukat komolyabb büntetésre tartván érdemesnek, a világraszólónak nem mondható esetet

¹ Oláh István vallomása. U. o.

² Darvas Mihály vallomása.

³ Debreczeni András vallomása.

⁴ *Miscellanea*. 1753.

⁵ 1753. VIII. 16. *Miscellanea*.

⁶ Paár Ferencz helyettes alispán jelentése. Várad, szeptember 9-ről. *Miscellanea*.

a királynő ítéletére bízta.¹ Mária Terézia pedig, bár helyes uralkodói érzékével, az egészben, a lényegét illetőleg, kihágásnál egyebet nem látott, katonái megcsúfolása felett még sem tudott napirendre térni s a három reust örökös katonai szolgálatra kárhoztatta. «Tekintve különösen azt — mondja leiratában —, hogy a nevezett szolgarendűek, említett katonák elleni vakmerő támadása minden tekintetben súlyos kihágás jellegével bír, kegyelmesen elhatároztuk, hogy ha — és a mennyiben — említett bebörtönzött vétkes szolgarendűek (servitores) katonai szolgálat teljesítésére alkalmasak és megfelelők, haladéktalanul valamely magyar gyalogezredbe soroztassanak s egyéb ujoncokkal együtt Italiába szállíttassanak.» Ellenesetben pedig száz botutés legyen a büntetésük.² Mindenesetre szigorú végzés, bizonyítéka annak, hogy, legalább beavatottságuk az összezesküvésbe, odafenn nem látszott kétségesnek. Mivel azonban egyikük beteg volt s a mértéket, melyet az épen akkortájt, augusztus 4-én kiadott, hadkiegészítést szabályozó rendelet («Einführung einer ordentlichen Recrutierung und Ergänzung der Miliz») megszabott, tudniillik a 171 cm. magasságot³ a másik kettő sem ütötte meg, a büntetés keményebb felének lerovásától valamennyi megmenekült, mint a nagyváradí parancsnok alábbi írása tanúsítja:

«Ich endes unterschriebener bezeige Krafft Gegenwärtigen, dass der löbl. Biharer Comitatus auf Befehl eines hoch-löbl. kayl. königl. Consilii Locumtenentialis drey in Verhaft gezogene Maleficienten, nemlich Michael Takó, Stephan Balás und Nicolaus Budday, dem auch kayl. königl. General Feldwachtmeister Graf Niclas Esterházschen Regiments allhier gvarnisonirenden Battaillon zu militärischen Diensten übergeben wollen; nachdehme aber erwehnte drey Maleficienten durch einen darzu deputirten Officir und Feldscherr in Augenschein genommen und der zu Kriegsdiensten erforderlichen Tauglichkeit halber visitiret worden; so hat man gefunden, dass keiner die gehörige Maass, sondern nur eine Höhe von 4 Schuch und 7 Zoll habe, und über dies, einer von der einfallenden Kranckheit behaftet seyn, folgsam soliche nicht acceptiren können. So geschehen. Grosswardein den 9-ten Novembris 1753.

Johann von Jeszenszki m. propria.,
Hauptmann,
p. t. Battaill. Command.⁴

¹ A felterjesztés kelte 1753 szept. 17. *Miscellanea*.

² 1753 október 16. *Miscellanea*.

³ *Ujhelyi Péter* Az állandó hadsereg története, 249. l.

⁴ *Miscellanea*. Bihar megye alább idézett felterjesztésének melléklete.

Mert a rebellis elemeknek bármily nehéz volt a katonáskodástól szabadulni, viszont az előírt formaságok mindennél fontosabbak. S ebben egyetért uralkodó és hadsereg; a katonai hatóság csak azt teszi, mire más tekintetben a királynő is ad példát. Ugyanazon zendülés egyik állítólagos notóriusát, Visnay Jánost, a bíróság ugyan-csak életfogytig tartó hadiszolgálatra ítélte volt, megjegyezve, hogy bár ismételten torturának vetették alá, állhatatosan tagadott. A kivallatás akkoriban nem épen ritka eszköze a peres eljárásnak s politikai bűnügyekben kijuthatott belőle az egyébként legbecsületesebb embernek is. Mégis Mária Terézia 1754-iki április 15-iki rendeletével a büntetést tíz évi közmunkára változtatja és pedig azért, mert Visnay megfordult a hóhér kezén s «a hadi intézmény ilyen bélyeggel illetettek besorozását nem tűri meg».¹

A mi pedig a testmagasság ügyét illeti, annak respektálása az egész korszakra jellemző. Nemcsak néhai I. Frigyes Vilmos porosz király lelkesedett a hosszúra nőtt vitézekért, nemcsak az osztrák rendszer ragaszkodott a magyar nép körében aránylag nem gyakori méretekhez, hanem még a sokkal felvilágosultabb Nagy Frigyes is olyan mértéket tartott egyedül megfelelőnek, melynek megállapításában a szokásnak és esztétikai, nem pedig orvosi szempontnak jutott a döntő szó.² Hogy a jó katonának ez nem feltétlenül szükséges kelléke, csak a nagy forradalom és Napoleon serege bizonyította be igazán.

A három szegénylegény ilyenformán megkapta a száz botot emlékül arra nézve, hogy 1753-ban még boros fővel sem ajánlatos kurucznak lenni.³

Dr. TÓTH ZOLTÁN.

¹ *Miscellanea*, idézett kelettel.

² A dezertált katonák pótlásáról szólva, felteszi a kérdést: «... obgleich viel Menschen in meinem Lande sey, so frage Ich Euch noch ob Ihr viel darinnen findet, welche die Taille haben, als meine Soldaten sind.» — Des Königs von Preussen Majestät Unterricht von der Kriegs-Kunst an seine Generals. Frankfurt und Leipzig 1761., 2. l.

³ Bihar vármegye jelentése a helytartótanácsához, 1753 november 6-án s a következő napokon tartott gyűléséből. — *Miscellanea*.